

СПАС (САМБІР) – КАРПАТСЬКА РЕЗИДЕНЦІЯ КНЯЗЯ ЛЕВА

Ярослав ПОГОРАЛЬСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: pohoralskyu@ukr.net

Зазначено, що історична традиція пов'язує останні роки життя і місце поховання галицько-волинського князя Лева Даниловича з невеликим карпатським селом Спас (Львівська обл.) у верхів'ях Дністра. Стверджено, що оскільки відомості про цей період життя князя уривчасті, то тільки сукупність археологічних і писемних джерел, а також опосередковані дані дають змогу реконструювати статус та значення цієї місцевості у княжу добу.

На основі аналізу джерел вказано, що у Спасі розташовувався комплекс князівської резиденції Лева Даниловича: спочатку (1240-ві–1260-ті роки) як князя перемишльського, а потім (близько 1279–1301 рр.) як володаря Русі, князя галицько-волинського. Встановлено, що її будівництво й функціонування було пов'язане з боротьбою із перемишльською боярсько-міщанською опозицією, монгольською навалою, активізацією польсько-угорського вектора зовнішньої політики князя, а також вигідним розміщенням на перетині важливих шляхів і біля солеварних промислів.

Констатовано, що Спаський комплекс, який складався з городища-фортеці, княжого двору з теремом, церквою (монастирем) та вежею-донжоном, сторожових фортець, передмість, сіл і монастирів, відповідає структурі княжих «великих» міст Русі та мав збірну назву «Самбір». Встановлено, що при дворі князя перебував Перемишльський єпископ, що визначило його додатковий титул – «Самбірський»; статус однієї з резиденцій місцевого владики Спаський монастир зберігав і в наступні століття. Очевидно, князь Лев помер у Спасі (Самборі) й похований у двірській княжій усипальниці – у Спасо-Преображенській церкві.

Ключові слова: Перемишльська земля, Спас (Самбір), городище, церква, князь Лев Данилович, княжий двір-резиденція.

Князь Лев Данилович – один із найвидатніших політичних діячів Центрально-Східної Європи другої половини XIII ст., – здобув неоднозначну оцінку як у сучасників, так і дослідників його діяльності. З його іменем пов'язують будівництво й початок піднесення Львова [Войтович, 2012, с. 6–8, 37–41, 169]. Усна традиція, пізньосередньовічні та ранньомодерні писемні джерела називають князя також фундатором Спаського і Лаврівського монастирів у Східних Карпатах, один із яких вважають місцем його вічного спочинку [Войтович, 2012, с. 163–164; Мицько, 2002, с. 46–48; Рожко, 2016, с. 83, 89 та ін.]. Про зв'язок комплексу в с. Спас (тепер – Самбірського р-ну Львівської обл.) із князем Левом свідчить не тільки історична традиція, а й місцева топоніміка, адже Замкова Гора з городищем має ще назву «Княжа» і «Князя Лева» [Рожко, 2016, с. 83] (пор.: Княжа Гора у Львові, як ймовірне місце князівського двору [Крип'якевич, 1991, с. 14]), хоча зазвичай такі топоніми мають тільки корінь «город» або «замок».

Історія Спаського комплексу, що у вузькому розумінні складається з городища й монастирища, має досить розлогу літературу. Виокремлюючи праці, які підсумували окремі аспекти історіографії проблеми, зокрема присвячені Спасько-Лаврівському комплексу, серед них зв'язку з князем [Мицько, 2002], узагальненню матеріалів археологічного вивчення

середньовічних пам'яток цього регіону [Рожко, 2016], Спаській церкві [Вуйцик, 1996] і постаті князя Лева [Войтович, 2012].

Однак одна з рис цього історіографічного блоку – це певна відокремленість історичних та археологічних студій над цією пам'яткою. Саме комплексний аналіз у широкому історико-археологічному контексті дасть змогу показати місце цього непересічного об'єкта в політичних процесах середини XIII – початку XIV ст. Серед наукових проблем, які потребують вирішення, виокремлю такі: 1) коли й у зв'язку з чим було побудовано цей оборонно-поселенський і релігійний комплекс у Карпатах; 2) чи перебував тут князь Лев і що спричинило його побут тут у різні періоди життя та активну розбудову комплексу; 3) які об'єкти входили до «великого» Спаського комплексу і яку назву мала ця місцевість у середньовіччі; 4) як цей об'єкт корелюється з аналогічними явищами середньовічної Русі; 5) коли з'явилася «Самбірська єпархія»; 6) де був похований князь Лев. Саме на ці запитання спробую відповісти у пропонованому тексті.

Передовсім схарактеризую корпус відомостей про гірські середньовічні пам'ятки **верхів'їв Дністра** (рис. 1). Спаське городище розташоване на північ від села, в ур. Замкова Гора, на високому пагорбі (близько 400 м н. р. м) зі стрімкими схилами, оточеному долинами річок Дністер, Лінинка та Великий Дубень. Фортеця мала два яруси: нижній («в'їзний» – фактично дорога до центрального майданчика; із брамою і напільним земляним валом із півдня – південного заходу) та верхній (оборонно-житлова площадка)¹. Верхній майданчик фортеці підтрикутної у плані форми, розмірами 75×55 м. В'їзд на нього розташований із північно-західного боку, над стрімким схилом із боку р. Лінинки. Дерев'яна житлова й оборонна забудова (а потім і кам'яна пізньосередньовічного замку) була розташована по периметру майданчика. На ньому також зафіксовані чотири ями різних розмірів і глибини (рис. 2, 1). На городищі виявлено керамічний матеріал XII–XVI ст. [Рожко, 2016, с. 83–84, 86–88, рис. 50].

Біля південного підніжжя Замкової Гори, на невисокому терасоподібному підвищенні правого берега потоку Великий Дубень, розміщувався монастир із церквою Преображення (Спаса), фундатором якого, згідно з традицією, був князь Лев Данилович. Кам'яна церква, побудована близько 1292–1295 рр.² (за переказами – на місці дерев'яної) і розібрана 1816 р., функціювала при монастирі (діяв до 1786 р.). Точне місце її розташування невідоме³, однак зберігся план будівлі (рис. 2, 2, 3). Це був тринефний триапсидний хрестовобанний храм із прибудовою-ганком і каплицею біля північно-західного кута [Антипов, 2000, с. 94–96, кат. № III.5; Вуйцик, 1996]. Очевидно, з цим храмом пов'язана ікона Преображення зі Спаса, близька до візантійського малярства початку XIV ст. [Александрович, 2011, с. 10, 12].

Археологічні дослідження як Спаського, так і Лаврівського монастиря підтверджують наявність на їхній території культурного шару кінця XIII ст. На території колишньої Спаської обителі виявлено фрагмент кам'яної стіни XIV–XV ст.; у східній частині монастирського комплексу (рис. 2, 2) відкрито нижню частину оборонної вежі-донжона («стовпа») – квадратної у плані споруди, розмірами 8,8×8,7 м, із товщиною стін 2,3–2,5 м, збудованої наприкінці XIII ст. [Рожко, 2016, с. 84–86, 91, 94–95, рис. 51].

До Спаського оборонного комплексу, безперечно, належали й об'єкти в навколишніх урочищах Городний, Вежа і Сторожня [Вуйцик, 1996, с. 153; Крип'якевич, 1938, с. 30; Рожко, 2016, с. 31].

¹ Ці деталі структури городища, не відображені в літературі предмета, з'ясовано під час огляду пам'ятки у жовтні 2021 р. Дорога між нижньою і верхньою брамами влаштована так, що під час пересування по ній імовірного противника його правий бік (незахищений щитом) потрапляв під обстріл із верхнього майданчика.

² Ігор Мицько датує її будівництво 1252–1254 рр. [Мицько, 2002, с. 123].

³ Щодо локалізації церкви, то вона, ймовірно, розміщувалася там, де зараз стоїть стара громадська будівля, на захід від вежі-«стовпа» (розташування якої відоме).

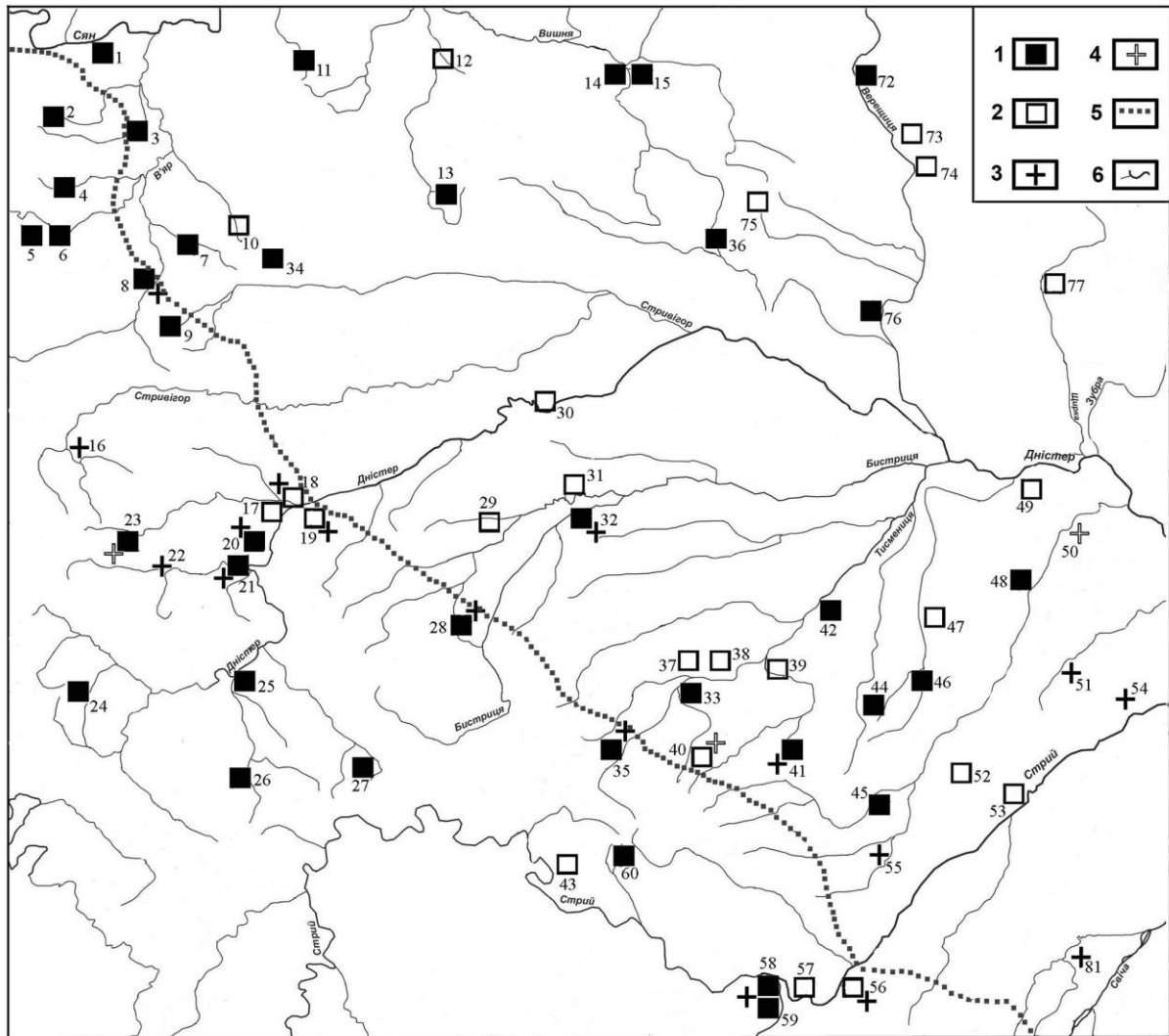

Рис. 1. Середньовічні пам'ятки Верхнього Подністер'я (за Погоральський, Миська, Ляска, 2013). Вибрані пам'ятки, згадані у статті: 1 – Перемишль; 2 – Вітошинці; 3 – Германовичі; 4 – Аксманичі; 5 – Нові Сади; 6 – Новосілки Дидинські; 7 – Библо; 8 – Городисько; 9 – Посада Новоміська; 16 – Терло; 17 – Старий Самбір; 18 – Смільниця; 19 – Созань; 20 – Тершів; 21 – Спас; 22 – Лаврів; 23 – Волошинове; 24 – Грозьова; 25 – Стрілки; 26 – Розлуч; 27 – Тур'є; 58–59 – Верхнє Синьовидне; 60 – Урич (Тустань).

Умовні позначення: 1 – городища X–XIV ст.; 2 – гіпотетичні городища; 3 – монастирі XIII – першої половини XV ст.; 4 – гіпотетичні монастирі; 5 – північний уступ Карпат; 6 – річки

Fig. 2. Medieval sites of Upper Dnister river region (by Погоральський, Миська, Ляска, 2013). Chosen sites, mentioned in the article: 1 – Peremyshl; 2 – Vitoshyntsi; 3 – Germanovychi; 4 – Aksmanychi; 5 – Novi Sady; 6 – Novosilky Dydynski; 7 – Byblo; 8 – Gorodysko; 9 – Posada Novomiska; 16 – Terlo; 17 – Staryi Sambir; 18 – Smilnytsia; 19 – Sozan; 20 – Tershiv; 21 – Spas; 22 – Lavriv; 23 – Voloshynove; 24 – Groziyova; 25 – Strilky; 26 – Rozluch; 27 – Turie; 58–59 – Verkhne Syniovydne; 60 – Urych (Tustan).

Legend: 1 – hill-fort of X–XIV centuries; 2 – hypothetical hill-forts; 3 – cloisters of XIII – first half of XV century; 4 – hypothetical cloisters; 5 – north ledge of the Carpathians; 6 – rivers

Тісний зв'язок зі Спасом мали й інші оборонні та релігійні осередки регіону (рис. 1), які формували середньовічну Самбірську волость⁴. Можливо, якісь укріплення були у Старому Самборі. Місто лежить у вузькій долині Дністра, між його руслом і східними схилами гірського хребта, з півночі захищене руслом р. Яблунка та, ймовірно, оборонним монастирем у Смільниці. З півдня міський простір завершується вузьким переходом між Дністром і відгалуженнями гірських хребтів, що майже впритул підходять до ріки. У найстарішій частині міста (ур. Повалисько), на думку Михайла Рожка, розмішувалося мисове городище княжої доби, із трьох боків захищене природними стрімкими схилами, глибокими ярами та потоками. З четвертого, напільного, специфіку імовірних штучних укріплень не вдалося простежити через щільну сучасну забудову цієї території [Рожко, 2016, с. 29–30]. На протилежному від Спаського городища березі р. Лінинка була фортеця біля с. Тершів, захищена з напільного (північного) боку оборонним валом. Значення цього городища полягало в його розташуванні на роздоріжжі шляхів: одного, що вів зі Старого Самбора до Спаса й перевалів, і другого, який пролягав до Лаврівського монастиря та городища (монастирища) у Волошиновому, а також у долину Сяну [Рожко, 2016, с. 30–31]. До оборонної системи у верхів'ях Дністра входили також городища, розташовані на карпатських шляхах, що вели до перевалів (Стрілки, Розлуч), а також з'єднували долину верхнього Дністра з верхів'ями Сяну (Грозьово) і Стрия (Тур'є) [Рожко, 2016, с. 32, 35–36, 41–43; Мацкевий, Козак, 2010, с. 97, 107, 112, 117, 119, 120; Liwoch, 2003, s. 241, 263, 269, 274–275, 278]].

Не можна оминати увагою й городища в басейні Сяну, пов'язані зі шляхом з Ужоцького перевалу та Самбірсько-Стрийського Підгір'я до стольного града Перемишльської землі, а також місцевими солеварнями, розташованими вузькою смугою від Старої Солі до Перемишля. Тут, у підгірській смузі, протяжністю близько 20 км, розміщені аж вісім городищ (Посада Новоміська, Городисько, Библо, Новосілки Дидинські, Нові Сади, Германовичі, Вітошинці, Аксманичі [Рожко, 2016, с. 36–40; Kotlarczyk, 2003; Liwoch, 2003, s. 233, 239, 262; Poleski, 1996, rys. 1, 2, tab. 1]).

Археологічні матеріали дають досить широкий хронологічний діапазон існування карпатських фортець, інколи від IX до XIV ст. Водночас об'єкти Спаського комплексу представлені виразними керамічними матеріалами другої половини XIII–XIV ст., що є додатковим аргументом для того, щоб його пов'язувати з діяльністю князя Лева Даниловича.

Навколо Спаса відома значна кількість монастирів, відзначена в пізньосередньовічних джерелах. Із кінця XIV – першої чверті XV ст. – обителі в Созані (1392), Лаврові, Спасі, Смільниці (1407), Терло (1415), Тершові (1424) [Крип'якевич, 1926, с. 72, 100–101; Рожко, 2016, с. 40–41]. Безперечно, механічно переносити час їх виникнення на княжі часи – не до кінця виправдано. Однак про високу ймовірність такого датування свідчить те, що обителі в Лаврові, Спасі, Созані й Терло намагалися підтвердити свої права на маєтності фальсифікатами грамот князя Льва, тим самим наголошуючи на тягlostі своєї традиції з княжої доби. Це засвідчує також стійка історична традиція, зокрема Лаврівського монастиря [Мицько, 2002, с. 121–128].

Аналіз джерел та опосередковані дані дають підстави пов'язувати тривале перебування князя Лева у Спасі протягом двох періодів його життя. Верхнє Подністер'я з XI ст. належало до Перемишльської землі-князівства. Як аргументовано показав Леонтій Войтович, Перемишль десь від 1240 р. був першим уділом і політико-адміністративним досвідом молодого князя Лева [Войтович, 2012, с. 30–31], зокрема у зв'язку з угорським вектором шлюбної дипломатії князя Данила. Такий уділ став серйозним випробуванням і викликом для князя. Перемишль і його боярсько-міщанська верхівка на сторінках літопису постають одним із головних осередків (поряд із Галичем) опозиції до Романовичів [Войтович, 2012, с. 18; ПСРЛ, 1908, стб. 762–764, 789, 792–794]. У цьому контексті варто звернути увагу на яскраво описані в

⁴ Формування Самбірської волості/повіту у княжі часи обґрунтував Іван Крип'якевич [Крип'якевич, 1938, с. 26–27, 32]. Вона становила князівський домен, тому й у польсько-литовську добу стала королівщиною [Інкін, 2004, с. 18–19, 132–133].

літописі події, датовані 1242 р., коли двірський Андрій придушив бунт у Перемишлі, спрямований на підтримку князя Ростислава Михайловича, при цьому «оудоси владзькоу»⁵. Припускаю, що ці обставини і реалії перемишльської політики спричинили перший переїзд⁶ княжого двору до Спаса, який розпочали розбудовувати як княжу резиденцію (дерев'яні фортеця-городище, двір із теремом і церквою) на противагу розміщеному на відстані 55 км непокірному Перемишлю⁷. Про те, що це була саме резиденція, свідчить функціонування його як оборонно-релігійного комплексу, що притаманно для подібних об'єктів княжої доби. Перемишль (Спас?) міг бути осідком князя Лева приблизно до 1269/1270 р., коли він переніс резиденцію до Львова, розташованого на межі його володінь [Войтович, 2012, с. 104–105].

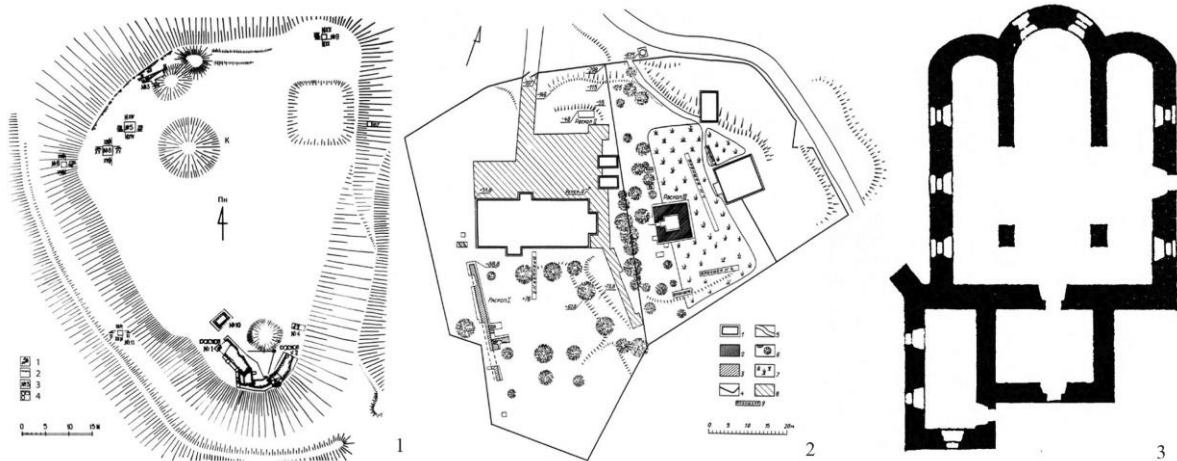

Рис. 2. Середньовічні пам'ятки у с. Спас: 1 – план городища в ур.Замкова (Княжа) Гора; 2 – план ділянки на місці садиби Спасо-Преображенського монастиря (за Рожко, 2016); 3 – план Спасо-Преображенської церкви (за Вуйцик, 1996)

Fig. 2. Medieval sites in Spas village. 1 – plan of the hill-fort in Zamkova (Knyazha) Gora Place; 2 – plan of the area on the place of the estate of Saviour-Transfiguration cloister (by Рожко, 2016); 3 – plan of Saviour-Transfiguration church (by Вуйцик, 1996)

Будівництво двору-фортеці в горах, імовірно, було продиктоване ще й тодішніми глобальними військово-політичними обставинами. Монгольська агресія на Русь і трагічне падіння більшості міст Північно-Східної і Південної Русі показали, що наявні принципи оборонного будівництва не можуть протидіяти тактичним та інженерним засобам монголів [Івануц, 2013, с. 142–147]. Це спонукало князя Данила розпочати будівництво фортець на високих стрімких пагорбах із використанням елементів кам'яної архітектури (веж-«стовпів»). Недаремно саме тоді вперше згадані Холм, Данилів і Стіжок, які так і не змогли взяти монголи [ПСРЛ, 1908, стб. 789, 849, 851]. Вважаю, що із цими ж процесами пов'язані виникнення

⁵ «Даниль же дворечкого посла на Перемьшль . на Костантина Рязаньского . посланаго ѿ Ростислава . и владыць Перемьшльскомуу . коромолоующе с нимь . и слышавъ Костантинь Адрѣа градуюца на нь . избѣже ночью . Андрѣи же не оудоси его но оудоси владзькоу . и слоуги его разьграби гордые и тоулы ихъ . бобровье раздра . и прилбичѣ ихъ вольчѣе . и борьсоуковые раздраны быша словоутного пѣвца . Митоусоу . древле . за гордость . не восхотѣста слоужити князю Данилоу . раздраного икы свазаного приведоша . сирѣчь аекоже рече приточникъ . боуесть домоу твоего скроушиться . бобръ и волкъ . и азвѣць снѣдаться . си же притчею рѣена бѣгъ» [ПСРЛ, 1908, стб. 792–794].

⁶ Приклади тимчасового перенесення резиденцій відомі як в Галицькій, так і Волинській землях: імовірно, князь Ігор-Іван Василькович мав осідок у Василеві (за 76 км від Тереховлі та 100 км від Галича) [Возний, 2005, с. 305], а князь Данило Романович – в Угровську (за 68 км від Володимира) [Александрович, 2013].

⁷ На таку роль (Старого) Самбора звернув увагу також Василь Інкін [Інкін, 2004, с. 132–133].

карпатських городищ, зокрема Урича (Тустані)⁸, Сяніка (Білої Гори) [Fedyk, Kotowicz, 2006; Ginalski, Kotowicz, 2019, s. 138–140] та ін.

«Повернення» князя Лева до карпатської резиденції датують кінцем 1270-х – початком 1280-х років у зв'язку з активізацією його польсько-угорської політики, територіальним ключем до якої була Перемишльська земля. На думку Л. Войтовича, князь Лев близько 1278–1279 рр. приєднав до своїх володінь частину Закарпаття, а 1281–1285 рр. здійснив ще три походи в цей регіон. Із 1279 р. розпочалася боротьба за краківську спадщину – у наступні 10 років князь Лев провів кампанії на Краків, Сандомир і Сілезію [Войтович, 2012, с. 138–144]. Певну роль у розміщенні резиденції у Спасі можна пов'язувати із його дружиною Констанцією – джерела вказують на її часті поїздки в Угорщину та тісні контакти зі сестрою Кунегундою (св. Кінгою), яка з 1280 р. мешкала у Старому Сончі (за 170 км від Спасу)⁹. Згідно з традицією, саме на початок 1290-х років припадає будівельна активність князя Лева у Спасі – будівництво кам'яної церкви Спасу і фундація монастиря в Лаврові.

Із Перемишльською землею пов'язаний унікальний феномен грамот-фальсифікатів князя Лева [Грушевський, 1902; Інкін, 2004, с. 125–135; Мицько, 2002 та ін.], значна частина яких датована останніми роками життя цього володаря, що пов'язують з його другим перебуванням у Спасі. Картографування населених пунктів, указаних у грамотах, дає можливість визначити три територіальні групи й окремі села, розташовані переважно в Перемишльській землі: 1) околиці с. Спас; 2) околиці с. Библо (близько 40 км від Спасу); 3) околиці м. Рудки (близько 50 км від Спасу). Не вдаючись у дискусію щодо історичності цих документів, відзначу, що грамоти-фальсифікати фіксували, якщо не реалії (нехай спотворені й адаптовані), то принаймні виразну історичну пам'ять про перебування князя Лева в цьому регіоні, адже ніде більше такого пласту традиції не збереглося.

Які ж переваги локалізації Спаського комплексу могли привабити сюди князівський двір? По-перше, у зв'язку з монгольською загрозою 1240–1260-х років такі топографічні умови ускладнювали розгортання великої кількості монгольських військ і використання ними облогово-штурмової техніки. Біля Спасу гірські схили з обох боків підступають впритул до Дністра, який під Замковою горою утворює петлю. Саме контроль над переправами через річку¹⁰ був однією з головних функцій Спаської фортеці: щоб потрапити до комплексу княжого двору з півночі, необхідно було двічі переправлятися через Дністер¹¹. По-друге, Спас розташовувався у районі потужних і важливих у ті часи солеварних промислів, що простягалися від верхньої течії Сяну до верхів'їв Прута. Ще одним чинником привабливості локації нового княжого двору був комунікаційний, адже біля Спасу і Старого Самбора сходилися шляхи зі Львова, Перемишля, верхів'їв Сяну (через Лаврів–Волошинове–Лісько або Грозьово), Стрия (через Тур'є) і Дністра (до Ужоцького перевалу через Стрілки, Розлуч) із виходом до кордонів Польщі й Угорщини [Рожко, 2016, с. 83]. Зважаючи на приєднання 1278/1279 р. частини Закарпаття і нову конфігурацію володінь князя Лева, саме карпатські фортеці Урич (Тустань) і Спас набули важливого значення в забезпеченні комунікації з

⁸ Наскельну фортецю Урич (Тустань) її дослідник М. Рожко датував IX–XVI ст. [Рожко, 1996, с. 210]. Найновіші дослідження дають підстави відносити піднесення Тустані (а може, й загалом будівництво) до другої половини XIII ст. [Миська, Погоральський, 2012; Гупало, 2020, с. 55], тобто часу князювання Лева Даниловича.

⁹ Констанція померла після 1287/1289 р., а її сестра Кунегунда (св. Кінга, †1292) з 1257 р. була власницею прикордонної Сондецької землі, де 1280 р. фундувала монастир кларисок у Старому Сончі, у якому мешкала і 1289 р. стала там монахинею. Із джерел відомі поїздки Кунегунди-Кінги у Львів, а Констанції – у Старий Сонч [Войтович, 2012, с. 37, 90–91, 109–110, 143].

¹⁰ Можливо, йдеться про «Лисячий брід», згаданий в одній із грамот-фальсифікатів.

¹¹ Аналогічні топографічно-гідрографічні умови були поряд із городищами в Сяноку-Трепчі та Верхньому Синьовидному, причому в обох випадках поряд розташовані села з назвою Межиброди.

новоприєднаним регіоном¹². Адже традиційний шлях походів угорських королів на Русь – через Сянік і Перемишль [Рожко, 2016, с. 25], – радше забезпечував зв'язок (через територію Словаччини) з центральними районами Угорщини. Зважаючи на війни 1278–1290 рр. у Польщі й Угорщині, чинник розташування резиденції на цьому територіальному векторі видається логічним.

На перший погляд, розмах Спаського комплексу аж ніяк не відповідає статусу столиці¹³ князя галицького і волинського, володаря Русі. Однак, якщо розглянути його в контексті **структури руського міста** як агломерації різнотипних поселенських об'єктів, то можна побачити, що він повторює модель великих княжих міст (Галич, Теробовля та ін.), складовими яких були дитинець, посад, княжі й боярські двори, фортеці, приміські села, монастирі [Тимошук, 1998, с. 124; Томенчук, 2013, с. 165]. Подібність планувальної структури Старосамбірсько-Спаського комплексу з великими міськими центрами Русі дослідники уже відзначали [Крип'якевич, 1938, с. 29; Рожко, 2016, с. 83], однак без деталізації цієї тези. Тож Спас був не просто форпостом у горах, а досить розбудованим центром, який мав дитинець-фортецю, підзамче-посад із торгом, передмістя (сучасний Старий Самбір?), низку сторожових фортець і монастирів-супутників, значні відстані між якими спричинені гірськими ландшафтами. А під Княжою Горою був не просто монастир, а княжий двір-резиденція, що складався з вежі-донжона («стовпа»), двірського храму-божниці та (за аналогіями з іншими резиденціями цього типу) княжого палацу з переходом-галереєю до церкви¹⁴. У більшості стольних міст Русі відомі Спасо-Преображенські храми, часто як княжі усипальниці, при цьому багато з них розташовувалися за межами міст, і є прямі вказівки на те, що вони входили до комплексу заміських княжих дворів [Красовский, 1988]. Серед них – Київ-Берестове, Новгород-Сіверський, Переяслав¹⁵, Переяслав-Заліський, Ярославль [Раппопорт, 1986, с. 40, 46, 95, 116, 118, 136], Галич-Карпиця [Томенчук, 2013, с. 167], Перемишль-Гарбарі [Бевз, Петрик, 2002, с. 59] та ін.

Окремо варто обумовити питання **ойконіма** – назви цього міського середньовічного комплексу. Очевидно, що назва села Спас походить від головного храму княжого двору/монастиря і від початку мала досить локальне значення. Найімовірніше, весь описаний комплекс мав назву «Самбір». Тісний зв'язок Спаса зі (Старим) Самбором ілюструють джерела XVI ст., які згадують (Старий) Самбір (як локаційне місто), міський (!) замок у Спасі й торг¹⁶ біля його підніжжя (поблизу монастиря), а також Новий Самбір/Погонич. У (Старо)Самбірському замку в Спасі сидів бургграфій (відповідник волосного воєводи), функції якого мали староруські риси. Деякі самбірські урядники перейшли звідти в (Новий) Самбір тільки з кінця XVI ст. із будівництвом там замку [Інкін, 1996, с. 113–115; 2004, с. 105]. Тотожність (Старо)Самбірського замку (відомого з пізньосередньовічних джерел) і городища в Спасі обґрунтував Іван Крип'якевич, однак він не деталізував територію та об'єкти, які належали до обшару княжого міста [Крип'якевич, 1938, с. 28–29]. Переказ про давнє розташування Старого Самбора на місці Спаса навів Володимир Кобільник [Кобільник, 1933,

¹² Наприкінці XVI ст. польський король Стефан Баторій відзначав значення Самбірщини для швидкого зв'язку зі Семигородом для одержання військової підтримки [Інкін, 1996, с. 110–111].

¹³ Статус Спаса як «княжого города» припустив ще Володимир Кобільник [Кобільник, 1933, с. 21].

¹⁴ З опису обителі XVIII ст. відомо, що церква, вежа-дзвіниця (у східній частині садиби монастиря) і келії (у південній частині двору) були з'єднані між собою коридорами [Вуйцик, 1996, с. 150, 153–154]. Цілком імовірно, що так вони наслідували давню планувальну систему княжого двору, тобто залишки палацу треба шукати на місці келій монастиря (див. рис. 2, 2).

¹⁵ На мою думку, Спаську церкву в Переяславі дослідники помилково інтерпретують як боярську усипальницю.

¹⁶ Наявність торгу – важлива ознака міського центру. Торги у Спасі згадують інвентар 1568 р. («*bywa przy tym manasteru zapusty wielkie na święty Onofry y wielkie ludzie z węgier y sząd tam bywa y targowe*») та люстрація 1585 р. («*targowe y praznik na święty Onophrey*») Перемишльського староства [Александрович, 2005, с. 126].

с. 24]. Водночас деякі науковці прямо чи опосередковано локалізують осердя княжого города на місці сучасного Старого Самбора [Рожко, 2016, с. 29, 83]. У цьому випадку комплекс у Спасі міг відігравати, як і в інших столбних градах, роль замської княжої резиденції (з церквою, палацом, вежею-«стовпом»). Інша ж модель передбачає, що на місці Старого Самбора могла бути невелика фортеця на підступах до резиденції в Спасі, або ж одне з торгово-ремісничих передмість (можливо, укріплене), де потім виросло пізньосередньовічне локаційне місто¹⁷.

До міського комплексу входили й навколишні монастирі, зокрема «княжий» Лаврівський. У «Списку руських городів ближніх і дальніх...» (XIV ст.) вказано: «Самъбор ту лежить святии Ануфреи» [Тихомиров, 1952, с. 224]. Найімовірніше, йшлося про Лаврівський монастир святого Онуфрія, який так сприймався як частина самбірської міської агломерації.

Щодо етимології назви «Самбір» існує аж 11 версій! [Мазур, 2002, с. 196; Скорик, 1935]. Привабливе пов'язання назви цього населеного пункту з терміном «самбір» = «стовп», як оборонно-житлової вежі-донжона [Рожко, 2016, с. 83], тобто тут ідеться навіть про конкретну вежу-«стовп» на території двору/монастиря у Спасі. Ойконіми з коренем «Самбор/Зомбор» досить поширені на території України¹⁸, Польщі¹⁹ та в Середньому Подунав'ї²⁰, як і антропоніми²¹ (в регіонах, пов'язаних з Угорщиною та контактами з угорським політико-культурним середовищем). У зв'язку з останнім вважаю за можливе запропонувати ще одну версію походження назви міста. Прізвище/ім'я Зомбар/Зомбор (Zombar; згадане вже у джерелах XI–XIII ст.), за одним із пояснень, має слов'яно-угорське походження й означає «зубр»²². Тож поява назви «Самбор/Самбір» цілком пояснюється його розташуванням на русько-угорському пограниччі²³.

Ще одна проблема, пов'язана зі Спасом, – поява Самбірської єпархії, щодо якої є різні думки: від обережного припущення щодо можливості її існування [Інкін, 2004, с. 94–95] до прийняття як дійсного факту [Вуйцик, 1996, с. 147–148; Коструба, 2003; Крип'якевич, 1938, с. 30–31]. Титул Самбірського єпископа достовірно джерела вперше фіксують 1422 р., коли згаданий Ілля, владики Перемишльський та Самбірський [Коструба, 2003, с. 148; Крип'якевич, 1938, с. 30; Петрушевич, 1854, с. 89]. Генезу традиції Самбірської єпархії пов'язують з княжою добою [Крип'якевич, 1938, с. 27] і безпосередньо із князюванням Лева Даниловича [Інкін, 2004, с. 95; Коструба, 2003, с. 148], у фальсифікатах грамот якого згадані «Самбірські» єпископи Авраам (1244), Євфемій (1287, 1291) та Антоній (1291) [Коструба, 2003, с. 146–147; Крип'якевич, 1938, с. 30; Петрушевич, 1854, с. 88]. З документа 1407 р. дізнаємося про володіння владики, до

¹⁷ У Галицькій землі прикладами «перенесення» містотворчих центрів без збереження назви за старими осередками є Сянік (із Трепчі) та Галич (із Крилоса).

¹⁸ Старий Самбір на Львівщині, Великий і Малий Самбір на Сумщині.

¹⁹ Samborzec (під Сандомиром), Sambory (під Ломжею, р.Нарев, Мазовше/Підляшшя), Sambórz (під Плоцьком), Samborz (між Вроцлавом і Легніцею), Samborowice (під Рацібожем, біля польсько-чеського кордону), Samborowo (біля Ольштина), Samborowiczki (біля Стшеліна на Шльонську). Поряд із двома першими місцевостями відомі городища.

²⁰ Zombor/Sombor (різні написання протягом століть – Sombor, Sambor, Sambir, Zombar) у Воєводині, на угорсько-сербському пограниччі; Sambor біля Загреба (Хорватія) на р.Сава; Zombor біля Лученець на словацько-угорському кордоні.

²¹ Саме відантропонімне походження назви міста пропонує Олег Мазур [Мазур, 2002, с. 197–201].

²² Див.: <https://mek.oszk.hu/00000/00084/00084.htm#2z>. Водночас є й інше пояснення – від турецького szümbür – «шум»: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1891-6062/1891-3-6392/arpadkori-szemelyneveink-masodik-es-befejezo-kozlemeny-63D8/>. Висловлюю вдячність Марії Жиленко та Ігореві Прохненку (Ужгородський національний університет) за консультації і допомогу.

²³ На думку проф. Л. Войтовича проблема ця все ж залишається відкритою: *зубр, тур, рогатий олень* звично угорською звучать як *szarvas*, тоді як пруською *wissambris*. Поширення таких іншомовних вкраплень може бути пов'язане зі звичною у ті часи практикою розселення на прикордонних територіях полонених, зокрема, ятвягів-прусів, ляхів-поляків чи угрів. (Висловлюю вдячність проф. Л. Войтовичу за консультації під час підготовки статті).

яких входили «*Strassewice, Babyna, Volkowicze, Manaster Swiętego Spassa, Monasteria Szozan, Smolnicza et Lawrow Monaster sancti Onewrzego et alia omnia monasteria*» [Крип'якевич, 1926, с. 100; 1938, с. 30]. Витоки цих надань можна датувати княжою добою, на що вказує текст грамоти 1422 р.: «*то естъ црковнае земля стго Спса по Лисичий Бродъ и за князя Льва и за князя Юрьа и за ины многихъ державецъ*» [Крип'якевич, 1938, с. 31; Петрушевич, 1854, с. 89].

Отже, крім світських адміністративних функцій, Спас/(Старий) Самбір виконував роль важливого церковного осередку, яку він зберіг навіть у XVII ст., коли Спаський монастир був однією з резиденцій Перемишльських єпископів [Вуйцик, 1996, с. 148; Інкін, 2004, с. 95]. Початки цієї традиції виводимо саме з часів існування тут резиденції князя Лева наприкінці XIII ст. Нерозривне сусідство світського й духовного правителів передбачає візантійське канонічне право. Це знайшло відображення, зокрема, в існуванні княжих і єпископських резиденцій як єдиного комплексу [Мусин, 2015, с. 164], за формулою «*де князь, там і єпископ*». Після смерті князя Лева палацово-церковний комплекс використовували як осідок єпископа Перемишльського, навколо якого й розрісся монастир²⁴. Отже, говорити про існування окремої Самбірської єпархії не доводиться – це лише додатковий титул Перемишльського владика, який з'явився у зв'язку з його перебуванням при княжій резиденції (а потім в одній із маєтностей єпарха) у Спасі/(Старому) Самборі.

Звернімо увагу на ще один факт, пов'язаний із датуванням згадок про перших «Самбірських» єпископів у грамотах-фальсифікатах князя Лева. Вперше місцевий владика на ім'я Авраам згаданий 1244 р. Незважаючи на сумнівність джерела інформації та його датування, відзначу, що контекст подій досить правдоподібний. Як уже зазначено, після чергового бунту перемишльського боярства проти Романовичів, у 1242 р. двірський Андрій, захопивши місто, «*уодоси владыкоу*». Л. Войтович припустив, що новий єпарх Іларіон був поставлений на Перемишльську кафедру не раніше 1247 р., коли в Русь повернувся митрополит Кирило III [Войтович, 2012, с. 18]. Водночас страта єпископа, прихильника боярської партії, можливо й спонукала князя Лева перенести осідок єпархії у Спас/(Старий) Самбір, до свого двору і подалі від неприхильного до князя (і напевно, нового єпископа) Перемишля. Власне з цим і була пов'язана перша згадка про «Самбірського» єпарха. Щобільше, наступні названі владика – Євфемій (1287, 1291) та Антоній (1291) – фігурують на сторінках грамот саме в роки, які пов'язують з другим етапом тривалого перебування князя Лева у Спасі. Тим самим часом датують зведення монументальних культових будівель у Спасі й Лаврові [Рожко, 2016, с. 86, 91].

Найближчим за змістом до «самбірського» може бути літописний «угровський» сюжет про створення окремої (?) єпархії в Угровську над Західним Бугом, коли князь Данило Романович деякий час (між 1229–1238) резидував у цьому місті²⁵. Про роль світської влади в поставленні єпископів і переміщенні їхніх осідків [Скочиляс, 2010, с. 25, 42] свідчить уривок із літопису про утворення Холмської єпархії: «*... избранъ бысть и поставленъ бысть Иванъ пискоупъ ... бе бо преже того пискоупъ Асафъ Воугровскъи иже скочи на столъ митрофолить и за то свержень бысть со стола своего и переведена бысть пискоупъ во Холмъ*» [ПСРЛ, 1908, стб. 740].

Досі дискусійним залишається питання про місце поховання князя Лева. Існує дві основних версії, які ґрунтуються на пізніх джерелах. Традиція й окремі дослідники припускають поховання Лева у Лаврові [Войтович, 2012, с. 163–164; Кріль, 2004, с. 60; Мицько, 2002, с. 124], не відкидаючи можливості захоронення у Спасі або ж навіть перенесення його останків до іншого патронального святооуфрїївського монастиря [Войтович, 2012, с. 164]. У спеціальній розвідці на цю тему Ігор Мицько зазначив, що це міг бути або Спаський, або

²⁴ Ймовірно, аналогічну модель розвитку функцій колишнього княжого замського двору відтворює резиденція Холмських єпископів XVI ст. у монастирі з церквою Спаса (XIII ст.) у с. Спас (тепер – Подгуже) [Александрович, 2006–2007], розташована за 1,5 км від вежі у Стовні (Стопні) та 9 км від княжого дитинця в Холмі.

²⁵ Аргументи і дискусію щодо угровської єпархії див.: Александрович, 2013; 2018.

Лаврівський монастирі, при цьому як монаха його могли поховати у чернечому одязі в дерев'яній домовині [Мицько, 2002, с. 46, 48]. Зауважмо, що в цитованих дослідником уривках творів П.-Г. Пруца (1662) та І. Стебельського (1783), які він наводить на підтвердження місця поховання у Лаврівському монастирі, вказано лише, що він похований у монастирі отців василіан (у І. Стебельського – Monasterze Samborskim), який він «збудував і маєтностями обдарував» (як відомо, існують грамоти-фальсифікати і для Лаврівського, і для Спаського монастирів [Петрушевич, 1854, с. 85, 159–161, 168–170]). Зрештою, як уже показано, поняття тогочасного міста мало широке територіальне охоплення, тому під «самбірським» монастирем могло йтися і про Спас, який був центром цього «великого Самбора».

Натомість у фальсифікаті «Лист Івана Смери Половця до великого князя Володимира» (близько 1567 р.) вказано чітко, що «в Спаському монастирі, недалеко від Старого Самбора, де славний князь Лев похований» [Мицько, 2002, с. 146]. Люстрація Перемишльського староства 1585 р. теж не залишає сумнівів – Спаський монастир «nadany od księcia Lwa, którego tam ciało leży» [Александрович, 2005, с. 126]. Тобто у другій половині XVI ст. ніхто не сумнівався щодо місця поховання князя!

Які ж витoki традиції про перенесення останків князя Лева до Лаврова? Маємо багато прикладів, коли локалізація князівських могил і їхня ідентифікація втрачалася навіть у найближчі десятиліття після поховання. Ймовірно, зменшення значення монастиря у Спасі та перенесення місцевого релігійного центру до Лаврівського (теж пов'язаний із фундацією князя Лева), змістили й акценти в уявленні про місце останнього спочинку фундатора. Звернімо увагу, що названі автори XVII–XVIII ст. теж нічого не згадували про перенесення його останків. Це могло статися хіба в часи ліквідації монастиря наприкінці XVIII ст. і розбирання церкви 1816 р., але така подія напевно знайшла би відображення в ширшому колі джерел та й мало ймовірно, що відбулася загалом. Можливо, що місцевий переказ про перенесення останків князя Лева пов'язаний із «віднайденням його домовини» 1767 р. у Лаврові²⁶. Аналізуючи цю подію, І. Мицько вважає, що тоді було відкрито поховання молдавського господаря Георгія-Стефана Петричайку та його дружини (†1675) [Мицько, 2002, с. 47–48]. Розкриття цього захоронення відбувалося, мабуть, за участі духовенства цілої околиці й саме тоді було озвучено належність поховання князеві Леву. Очевидно, саме ця церемонія і сприяла поширенню усної традиції про могилу князя в Лаврові. А оскільки віддавна відомо, що він похований у Спасі, відтак знайшлося пояснення про нібито перенесення «колись» його останків у Лаврів [Грушевський, 1905, с. 520–521]. Врешті й монахи Лаврівського монастиря теж були зацікавлені в поширенні такого нарративу задля піднесення престижу свого осідку.

Якщо розглядати причину поховання князя Лева у Спасі з огляду на статус Спасо-Преображенської церкви як двірської і княжої усипальниці (як і в інших містах Русі), то вибір цієї локації цілком закономірний. Вважаю, що є висока ймовірність того, що останки князя Лева зі Спаса не перенесли і їх варто шукати в руїнах наразі нелокалізованого храму.

Ще одна загадка останніх днів князя Лева – його передсмертний чернечий постриг [Мицько, 2002, с. 46–47], що було поширеним явищем у князівському середовищі Русі²⁷. На сьогодні залишається нез'ясованим, чи відбувся він взагалі, чи можна його розглядати як реакцію на складні політичні обставини після поразки його союзника Ногая [Войтович, 2012, с. 162], чи переказ має пізні походження і вийшов із лаврівського монастирського середовища.

Отже, проаналізовані матеріали дають підстави вважати, що князь Лев, одержавши близько 1240 р. перемишльський уділ, зважаючи на політичні обставини того часу, переніс свою резиденцію до Карпат, де збудував (чи розбудував) фортецю і княжий двір із теремом та церквою (можливо, ще дерев'яні). Цей комплекс був його осідком до переїзду двору у Львів.

²⁶ Аналізуючи відомості про цю подію, Михайло Грушевський загалом скептично поставився до достовірності переказу про неї [Грушевський, 1905, с. 521].

²⁷ Детальніше див.: Жарких М. Звичай постриження правителя в ченці <https://www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/RulerMonk.html>

Активізація польсько-угорського вектора його зовнішньої політики наприкінці 1270-х років спричинила «повернення» князя до Спаса, який став його резиденцією до кінця життя. Згідно з поширеною в Русі традицією, князя поховали в двірській усипальниці – Спасо-Преображенській церкві.

Стольний град складався з центральної фортеці, княжого двору з церквою/монастирем у Спасі, а також навколишніх сторожових фортець та укріплень, монастирів, передмість, сіл, тим самим повторюючи планувальну структуру «великих» княжих міст Русі. Весь цей оборонно-поселенський комплекс мав збірну назву «Самбір», походження якої остаточно не встановлене, однак досить імовірним є її зв'язок з укріпленнями типу вежі-«стовпа». Перебування при дворі князя місцевого владики стало причиною появи в титулатурі Перемишльських єпископів додатку «Самбірський».

Чи був у князя Лева проект перетворення (Старого) Самбора/Спаса на розбудовану столицю, за зразком батькового Холма, – залишиться загадкою, бо вже його син – король Юрій – місцем резиденції обрав Володимир. У XIV ст. містотворчий центр перенесено на місце сучасного Старого Самбора (Старе Місто), можливо, на одне з колишніх передмість княжої столиці, а Спас опинився на його периферії, спогадом про давню велич якого залишався тільки осідок Перемишльських єпископів у монастирі.

ЛІТЕРАТУРА

Александрович, В. (2005). Чудотворна ікона Богородиці («Воплочення») з Жидачева. *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*, 5, 119–127.

Александрович, В. (2006–2007). Архітектурний ансамбль середини XIII ст. у Спасі-Стовпі в околицях Холма. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 15, 110–114.

Александрович, В. (2011). «Музейне відкриття» іконопису Волині другої половини XIV століття. *Волинський музейний вісник*, 3, 10–12.

Александрович, В. (2013). Угровський епізод. В Александрович, В., Войтович, Л., *Король Данило Романович*. (с. 81–95). Біла Церква.

Александрович, В. (2018). Холмський єпархіальний осередок часів короля Данила Романовича: міф як міфотворчість. *Княжа доба: історія та культура*, 12, 75–110.

Антипов, И. (2000). *Древнерусская архитектура второй половины XIII – первой трети XIV в.: Каталог памятников*. Санкт-Петербург.

Бевз, М., Петрик, В. (2002). Містобудівна структура ранньосередньовічного Перемишля. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 6, 53–65.

Возний, І. (2005). Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст X–XIII ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 9, 297–323.

Войтович, Л. (2012). *Князь Лев Данилович*. Львів.

Вуйцик, В. (1996). Маловідома пам'ятка княжої доби. *Marra Mundi: Збірник наукових праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя*. Львів–Київ–Нью-Йорк, 146–155.

Грушевський, М. (1902). Чи маємо автентичні грамоти князя Лева. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 45, 1–22.

Грушевський, М. (1905). *Історія України-Руси*. Львів, III.

Гупало, В. (2020). Кераміка Тустані: впровадження до проблеми датування. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*, 4. Львів, 40–56.

Івануц, М. (2013). Зародження та розвиток тактики облогового бою у монголо-татар. *Сіверщина в історії України*, 6, 142–147.

Інкін, В. (1996). Архів Самбірської економії. *Записки НТШ*, 231, 109–146.

Інкін, В. (2004). *Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси*. Львів.

- Кобільник, В. (1933). З археологічних дослідів на Бойківщині за рік 1931–32. *Літопис Бойківщини, III* (2), 3–52.
- Коструба, Т. (2003). Самбірське єпископство в часах князя Льва. *Старосамбірщина, 3*, 146–153.
- Красовский, И. (1988). Монументальные сооружения в древнерусском городе X – первой половины XIII веков. Автореферат диссерт. ... канд. арх.: 18.00.01. Москва.
- Крип'якевич, І. (1926). Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу. *Записки ЧСВВ, 2*(1–2), 70–105.
- Крип'якевич, І. (1938). Княжий Самбір і Самбірська волость. *Літопис Бойківщини, 10*, 26–33.
- Крип'якевич, І. (1991). *Історичні проходи по Львову*. Львів.
- Кріль, М. (2009). *Старосамбірщина: історія і культура*. Львів.
- Мазур, О. (2002). Про назву «Самбор». *Старосамбірщина, 2*, 196–202.
- Мацкевий, Л., Козак, В. (2010). *Старожитності Дрогобицького передгір'я*. Дрогобич.
- Миська, Р., Погоральський, Я. (2012). Нові археологічні дослідження Тустані. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань», 2*, 21–41.
- Мицько, І. (2002). Старосамбірщина. Історичні етюди. *Старосамбірщина, 2*, 7–195.
- Мусин, А. (2015). Князь Александр Ярославович и король Даниил Романович как люди Средневековья. *Княжа доба: історія і культура, 9*, 155–176.
- Петрушевич, А. (1854). *О галицких епископах со времени учреждения Галицкой епархии даже до конца XIII ст. (Галицкий исторический сборник, издаваемый Обществом Галицко-русской матицы, Вып. II)*. Львовъ.
- Полное собрание русских летописей (ПСРЛ)*. (1908). Т. 2. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербургъ.
- Раппопорт, П. А. (1986). *Зодчество Древней Руси*. Ленинград.
- Рожко, М. Ф. (1996). *Тустань – давньоруська наскельна фортеця*. Київ.
- Рожко, М. Ф. (2016). *Архітектура та система оборони Українських Карпат у княжу добу*. Львів.
- Скорик, М. (1935). Походження назви міста Самбора. *Літопис Бойківщини, V* (5), 40–50.
- Скочилас, І. (2010). Початки християнства у прикарпатському регіоні та заснування галицької єпархії в середині XII століття. *Княжа доба: історія та культура, 3*, 9–59.
- Тихомиров, М. (1952). «Список русских городов дальних и ближних», *Исторические записки, 40*, 214–259.
- Тимощук, Б. (1998). Тереволь – місто Галицької Русі. *Галич і Галицька земля*. Київ–Галич, 124–127.
- Томенчук, Б. (2013). Чотири княжі двори літописного Галича. Підсумки археологічних досліджень палацових комплексів (1991–2012 рр.). *Археологія і давня історія України, 11*, 165–177.
- Ginalski, J., Kotowicz, P. N. (2019). Gród u «wrót węgierskich» – staroruski Sanok i jego najbliższe zaplecze. In A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik (red.). *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych. (Materiały V Kongresu mediewistów polskich, III)*. Rzeszów. 123–148.
- Fedyk, R., Kotowicz, P. N. (2006). *Zamczysko. Średniowieczne grodzisko w Sanoku – Białej Górze. Cz. I. Zabytki metalowe i kamienne*. Sanok.
- Kotlarczyk, J. (2003). Nieznane grodzisko na progu Karpat w Witoszyńcach pod Przemyślem. *Polonia Minor Medii Aevi*, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków–Krosno, 357–368.
- Liwoch, R. (2003). Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski). *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, 24*, 213–297.
- Poleski, J. (1996). Grody plemienne i wczesnopaństwowe w Małopolsce. *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie*, Rzeszów, 109–119.

REFERENCES

- Aleksandrovych, V. (2005). The miraculous icon of the Virgin («Incarnation») from Zhydachiv. *Bulletin of Lviv University. Art history series, 5*, 119–127. (in Ukrainian).

- Aleksandrovysh, V. (2006–2007). Architectural ensemble of the middle of the 13th century in Spas-Stovp in the vicinity of Kholm. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 15, 110–114. (in Ukrainian).
- Aleksandrovysh, V. (2011). «Museum discovery» of Volyn icon painting of the second half of the 14th century. *Volyn museum bulletin*, 3, 10–12. (in Ukrainian).
- Aleksandrovysh, V. (2013). Ugrovsk episode. In Aleksandrovysh, V., Voitovysh, L. *Korol Danylo Romanovysh*. (pp. 81–95). Bila Tserkva. (in Ukrainian).
- Aleksandrovysh, V. (2018). The Kholm diocesan center of the times of King Danylo Romanovysh: myth as myth-making. *Princely Age: History and Culture*, 12, 75–110. (in Ukrainian).
- Antipov, I. (2000). *Old Rus architecture of the second half of the 13th – the first third of the 14th century: Catalog of monuments*. Sankt-Peterburg. (in Russian).
- Bezv, M., & Petryk, V. (2002). Urban structure of early medieval Peremyshl. *Drohobych local history collection*, 6, 53–65. (in Ukrainian).
- Voznyi, I. (2005). History of research and stages of formation of ancient Rus cities of the 10th–13th centuries. in the confluence of the Upper Syret and Middle Dniester rivers. *Materials and studies on the archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 9, 297–323. (in Ukrainian).
- Voitovysh, L. (2012). *Prince Lev Danylovych*. Lviv. (in Ukrainian).
- Vuitsyk, V. (1996). A little-known monument of the princely era. *Mappa Mundi: Collection of scientific works in honor of Y. Dashkevych on the occasion of his 70th birthday*. Lviv–Kyiv–New York, 146–155. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. (1902). Do we have authentic documents of Prince Lev. *Papers of the Shevchenko Scientific Society*, 45, 1–22. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. (1905). *History of Ukraine-Rus*. Lviv. T. III. (in Ukrainian).
- Hupalo, V. (2020). Tustan pottery: An Introduction to the Problem of Dating. *Fortress: collection of the reserve «Tustan»*, 4. Lviv, 40–56. (in Ukrainian).
- Ivanuts, M. (2013). Origin and development of siege warfare tactics among the Mongol-Tatars. *Sivershchyna in the history of Ukraine*, 6, 142–147. (in Ukrainian).
- Inkin, V. (1996). Archive of the Sambir economy. *Papers of the Shevchenko Scientific Society*, 231, 109–146. (in Ukrainian).
- Inkin, V. (2004). *Rural society of Galician Sub-Carpathian in the 16th–18th centuries: historical essays*. Lviv. (in Ukrainian).
- Kobilnyk, V. (1933). From archaeological research in Boykivshchyna for the year 1931–32. *Chronicle of Boikivshchyna III* (2), 3–52. (in Ukrainian).
- Kostruba, T. (2003). Sambir episcopate during the time of Prince Lev. *Starosambirshchyna*, 3, 146–153. (in Ukrainian).
- Krasovskii, I. (1988). Monumental buildings in the ancient Russian city of the X - the first half of the XIII centuries. Dissertation Abstract International. Moscow. (in Russian).
- Krypiakevych, I. (1926). Medieval monasteries in Galicia. Attempt of catalogue. *Papers of ChSVV*, 2(1–2), 70–105. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, I. (1938). Princely Sambir and Sambir district. *Chronicle of Boikivshchyna*, 10, 26–33. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, I. (1991). *Historical strolls in Lviv*. Lviv. (in Ukrainian).
- Kril, M. (2009). *Starosambirshchyna: history and culture*. Lviv. (in Ukrainian).
- Mazur, O. (2002). About the name «Sambor». *Starosambirshchyna*, 2, 196–202. (in Ukrainian).
- Matskevych, L., & Kozak, V. (2010). *Antiquities of the Drohobych foothills*. Drohobych. (in Ukrainian).
- Myska, R., & Pohoralskyi, Ya. (2012). New archeological researches of Tustan. *Fortress: collection of the reserve «Tustan»*, 2, 21–41. (in Ukrainian).
- Mytsko, I. (2002). Starosambirshchyna. Historical etudes. *Starosambirshchyna*, 2, 7–195. (in Ukrainian).
- Musin, A. (2015). Prince Alexander Yaroslavovich and King Daniil Romanovich as people of the Middle Ages. *Princely Age: History and Culture*, 9, 155–176. (in Russian).

- Petrushevych, A. (1854). *About the Galician bishops from the time of the establishment of the Galician diocese even until the end of the 13th century. (Galician historical collection, published by the Society of the Galician-Russian Matica, Issue II)*. Lvov. (in Russian).
- Polnoe sobranie russkikh letopisei (PSRL)*. (1908). T. 2. Ipatievskaja letopis. Sankt-Peterburg. (in Russian).
- Rappoport, P. (1986). *Architecture of Ancient Rus*. Leningrad. (in Russian).
- Rozhko, M. (1996). *Tustan – an ancient Rus rock fortress*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Rozhko, M. (2016). *Architecture and defense system of the Ukrainian Carpathians during the princely period*. Lviv. (in Ukrainian).
- Skoryk, M. (1935). The origin of the name of Sambir. *Chronicle of Boikivshchyna*, V(5), 40–50. (in Ukrainian).
- Skochylas, I. (2010). The beginnings of Christianity in the Carpathian region and the foundation of the Galician diocese in the middle of the 12th century. *Princely Age: History and Culture*, 3, 9–59. (in Ukrainian).
- Tikhomirov, M. (1952). List of Rus cities near and far. *Historical notes*, 40, 214–259. (in Russian).
- Tymoshchuk, B. (1998). Terebovl is a city of Galician Rus. *Galych and Galych land*. Kyiv–Galych, 124–127. (in Ukrainian).
- Tomenchuk, B. (2013). Four princely courts of chronicle Galych. Results of archaeological research of palace complexes (1991–2012). *Archeology and ancient history of Ukraine*, 11, 165–177. (in Ukrainian).
- Ginalski, J., & Kotowicz, P. N. (2019). Gród u «wrót węgierskich» – staroruski Sanok i jego najbliższe zaplecze. In A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik (red.). *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych. (Materiały V Kongresu mediewistów polskich, III)*. Rzeszów, 123–148. (in Polish).
- Fedyk, R., & Kotowicz, P. N. (2006). *Zamczysko. Średniowieczne grodzisko w Sanoku – Białej Górze. Cz. I. Zabytki metalowe i kamienne*. Sanok. (in Polish).
- Kotlarczyk, J. (2003). Nieznane grodzisko na progu Karpat w Witoszyńcach pod Przemyślem. *Polonia Minor Medii Aevi*. Z. Woźniak, & J. Gancarski (red.), Kraków-Krosno, 357–368. (in Polish).
- Liwoch, R. (2003). Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski). *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, 24, 213–297. (in Polish).
- Poleski, J. (1996). Grody plemienne i wczesnopaństwowe w Małopolsce. *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie*. Rzeszów, 109–119. (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 01.04.2022
прийнята до друку 09.06.2022

SPAS (SAMBIR) – CARPATHIAN RESIDENCE OF DUX LEV

Yaroslav POHORALSKYY

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: pohoralskyy@ukr.net

The historical tradition connects the final period of life and the burial place of Galician-Volhynian Prince Lev Danylovych with a small Carpathian village of Spas (Lviv region) which is situated in the Upper Dnister area. Considering the fact, that we have almost no evidence about this period of the life of the Prince, only the connected archaeological and historical data along with some fragmentary evidence give us the opportunity to reconstruct the status and role of this area during the medieval period.

The sources indicate that Spas had the complex of the principal residence of Lev Danylovych, first as the Prince of Peremyshl (1240–1260 CE) and then (around 1279–1301 CE) as the ruler of Rus and the Prince of Galicia and Volhynia. The building of the residence along with its functioning was connected with the rivalry of

the Prince with city and aristocracy opposition, the Mongolian military actions, the intensification of the Polish-Hungarian foreign policy of the Prince, and finally – its advantageous geographical position on the cross of the trade roads and salt-making production centers.

The Spas complex very well corresponded with the concept of the «big cities» of Rus and included a stronghold-fortress, the Prince court with a wooden palace, church (monastery), a dungeon tower, and guarding fortresses, suburban areas, villages, and monasteries. The whole complex was generally called Sambir. A bishop of Peremyshl had his residence at the court which additionally gave him the title of the bishop «of Sambir». The cathedral of Spas held its status as the residence of the local church authority in the following centuries. It is quite clear, that Prince Lev died in Spas (Sambir) and he was buried in the principal burial place – the Church of Spas (Transfiguration).

Key words: Peremyshl land, Spas (Sambir), hill-fort, church, Prince Lev Danylovych, principal court-residence.